

ПОЗНАВАЊЕ КАЛЕНДАРСКИХ ЕЛЕМЕНАТА ЗА МИГРАЦИОНА КРЕТАЊА РИБА ФАМИЛИЈЕ ACIPENSERIDAE У КУЛТУРИ ЛЕПЕНСКОГ ВИРА

БОРИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

Археолошки институт САНУ

Резиме. Опште археолошко објашњење за прве покушаје стварања календара у праисторији тражено је у вези између два постојана, конвергентна феномена, космичког и земаљског.

Култура Лепенског Вира је као елемент за директно мерење времена користила периодичну миграцију дуж Ђердапа риба врсте аципенсерида, моруна и јесетри, два пута годишње (пролеће и јесен).

Међутим, керамички фрагменти нађени на поду куће бр. 3 (Падина, сектор 1, култура Лепенског Вира), дају шансу за реконструкцију модела хлебне калотне пећи, који је веома редак изван Ђердапске клисуре: Ајмана, Сकेле Кладовеи, Падине, Ђердапа I и II. Поседовање истих култних симбола, ритуалног модела хлебне калотне пећи из наведених места, говори у прилог заједничког поштовања велике реке, њеног богатства и рибљих богиња, као заштитника ових специфичних племена рибара и сакупљача хране у региону.

Непосредна веза између две устаљене појаве, конвергентне, небеске и земаљске, уобичајено је објашњење у археологији о првим покушајима стварања чврстог календара посебних животних дешавања сваке праисторијске заједнице. Испољавање те везе, слично је тесној међусобној повезаности посматраних појава од значаја и њиховог непрекидног понављања у једнаким интервалима времена. За опште примере навођена су редовна плављења приобалног појаса Нила, на исти начин и монсунске кише јужне Азије, најзад у најширем смислу циклус вегетације, од зрна бачених у земљу, до зрна у класу, омеђен пролећном сетвом, окончан јесењим листопадом. Али то су биле мене изазване природним силама, стога испољене у понављању и због своје важности уочене у заједницама првобитних земљорадника.

У случају културе Лепенског Вира поменута је већ раније улога својствене врсте речно – морских риба, аципенсерида, којој припадају повремено дунавске рибе, моруна и јесетра, њихове најупадљивије

представнице.¹ Њихово присуство и кретање Дунавом било је строго ограничено на два годишња доба: пролеће и јесен, сматра се због мреста. Корисно је међутим напоменути да млађ ових риба у Дунаву није ловљен, нити примећен, са могућношћу да га није ни било, пошто је одмах кренуо својој правој животnoj средини – Црном Мору.

То међутим не одриче значај овог миграционог кретања са супростављеним смером, јер га напротив чини приметнијим, испољеним у две различите временске категорије: долазак и одлазак.

Самим тим истиче се и прикривена садржина миграција: да оне заправо представљају поруку рибарима културе Лепенског Вира, јединствену по свом значењу – повлачење миграционог таласа из Дунава је уствари прва најава поновног повратка.

Уколико се међутим прихвате трансгресије и регресије нивоа Црног Мора, тада треба рачунати са могућим померањем већ утврђених термина кретања дунавских *acipenseridae*.² Какве су последице те промене “датума” могле да изазову у рачуњању устаљеног хронолошког циклуса лепенских рибара за прављење хране, тј. улова очекиване количине рибе, остаје у домену претпоставке. По свему судећи моруна и јесетра су имале истакнуту улогу у репертоару ловљених риба по свом изузетном изгледу, величини и обилном приносу икре, па је сасвим оправдано доделити им место тотема у популацији Лепенског Вира.

Израда риболовачких божанстава од крупних облутака, њихов распоред на трапезоидним основама полуукопаних кућа културе Лепенског Вира, уз велики број жртвеника – облутака украшених комбинацијама урезаних, линеарних мотива, вероватно инспирисаних преплетом крљушти код моруна и јесетри – првенствено су тумачени као ликовно наслеђе предходног касног мезолита Ђердапске клисуре. При томе је истицана независна еволуција тог периода, поникла у неуобичајеном еколошком окружењу, која је довела до сложене друштвене организације мезолитских рибара и скупљача хране.³ Она је и била потка оригиналне уметности изражене у фигуралним облацима – божанствима велике клисуре и велике реке.

Иако досадашње (малобројне) синтезе о уметности културе Лепенског Вира углавном расправљају о њеној садржини и поруци, ипак је извршена и анализа о месту излагања монументалних фигура риболиких божанстава – а то је по правилу био устаљени простор унутар полуукопане лепенске куће са трапезоидном основом. Даљи развој те линије истраживања довео је до

¹ Јовановић, Б., 2007, “ Примери археоастрономије у археологији Централног Балкана”, Зборник радова конференције “Развој астрономије код Срба IV, М. Димитријевић уред., Београд, 447-452.

² Borić, D.: 1999, “Places that created time in the Danube Gorges and beyond c. 9000 - 5500 BC,” *Documenta Praehistorica XXVI*, 47-70.

³ Radovanović, I.: Further notes on Mesolithic - Neolithic contacts in the Irone Gates Region and the Central Balkans”, *Documenta Praehistorica XXXIII*, 107-121.

дефиниције” куће – светилишта”, уз прихватање постојања самог Лепенског Вира као религиозног центра истоимене културе.

Полуукопана кућа са трапезоидном основом је искључиво архитектонско достигнуће културе Лепенског Вира, пре свега по смишљеној схеми постављања у низу елемената одређене функције: пепелиште на улазној страни, оивичено каменим плочама, правоугаоно огњиште / пећ изведено од подужних блокова пешчара, задња платформа састављена од овалних или правоугаоних плоча у чијем је центру, уз задњу ивицу пећи, био уграђен у под жртвеник – облукат, обично орнаментисан. Сви ови елементи, изведени у камену, постављени су у подужној осни основе. Према изложеном распореду саставних елемената огњишне конструкције оно је служило и у културне сврхе.⁴ Међутим керамички фрагменти нађени на поду куће 3 придружују том контексту још један неочекивани феномен.

Показало се да су ови уломци били украшени паралелним редовима отисака прстију (*impresso* – техника), заступљена у старчевачкој култури старијег неолита и да припадају истом суду. После вишеструких покушаја што тачније реконструкције облика тог суда, најзад је добијена форма која је уклапала све фрагменте; у питању је био модел хлебне калотне пећи, сразмерно редак налаз за старчевачку културу Централног Балкана.

Слика 1: Падина модел пећи.

Случајност или правило – модели пећи овог типа, према постојећој евиденцији потичу са простора Ђердапа I и II (Ајмана код Кладова, десна обала Дунава; Сकेла Кладовеи, брана Хе Ђердап I, лева обала Дунава; Падина код Госпођиног Вира, Горња клисура). Два последња налазишта садрже обе културе: касни мезолит Ђердапа и културу Лепенског Вира, са краћим периодом међусобног контакта као почетне фазе лепенске културе.

⁴ Srejiović, D., Babović, Lj.: 1983, *Umetnost Lepenskog Vira*, Beograd, 44-45.

Сва три примерка су нађена у контексту са уобичајеном керамиком старчевачке културе средњег и доњег Подунавља.

Док налази из Ајмане припадају насељу старчевачке културе без старијег хоризонта касног мезолита Ђердапа, при чему се у Скели Кладовеи ради о налазу из културног слоја, примерак из Падине има поуздану стратиграфску и релативно-хронолошку позицију. Кућа 3 културе Лепенског Вира на сектору I Падине припада фази Б-2 те културе, обележене масовним присуством старчевачке керамике, укључујући ту и налазе са подова кућа.

Очевидан пример да је изузетан култни предмет – познат и кроз метална доба праисторије – постављен са истом наменом крај правоугаоне пећи у типичној кући културе Лепенског Вира – означава даљи степен / Б-2 / развоја те културе, након периода контакта са носиоцима касног мезолита Ђердапа I и II.

Далекосежност тог закључка није само у сигурној релативно – хронолошкој позицији, већ је више још један доказ о стварању нове, мешовите популације настале у клисури Ђердапа током периода контакта. Антрополошки подаци иду такође у прилог овом тумачењу, јер потврђују присутност две различите расне групе на некрополама културе Лепенског Вира.

Кратка расправа која следи тиче се и календарског проблема новонастале културе у Ђердапској клисури – културе Лепенског Вира, која чува у својим сазнањима спољњег света две различите традиције: касног мезолита Ђердапа и старијег неолита медитеранско – балканског порекла.⁵

Поседовање истог култног симбола, обредне хлебне пећи са наведених налазишта, највероватније значи исту или сличну функцију у ова два временска (и културна) периода, сигнализирајући неку врсту хибридне надградње у ритуалним радњама за добробит новостворене популације културе Лепенског Вира. Уколико је ова претпоставка о сажимању обе традиције прихватљива, као објашњење њиховог става према својој најужој животној средини, онда је поштовање велике реке и божанстава која бораве у дубинама великих вирова морало да буде повезано са обезбеђењем основних животних потреба старије и млађе популације Горње Клисуре.

Појава нових заједница на средњем Подунављу са премоћном технологијом у производњи хране и камених гланих оруђа довела је до мирољубиве коегзистенције са аутохтоним рибарима, носиоцима развијене технологије мезолитског рибарства егзотичних риба врсте аципенсеида, моруна и јесетри. Саживљавање ових система привређивања и њихових култура било је међутим неравноправно: старчевачка култура претстављала је континенталну снагу примарне земљорадње; култура Лепенског Вира остварила је насупрот своје добро познате тековине на кратким стазама,

⁵ Budja, M.: 2002, "Neolithisation processes in Southeast Europe". *Godišnjak XXXII*, 23-60.

брзацима и вировима Горње Клисуре, на уском простору десне обале Дунава.

Осуђена на постепено одумирање и асимилацију, малобројна популација културе Лепенског Вира утопила се у мноштву првих земљорадничких заједница прихватајући нови начин живота: модел хлебне пећи са украшеном калотом, као део инвентара лепенске куће 3 на Падини, већ је први показатељ одумирања најстаријег колективног риболова у праисторији Подунавља. Али стечено умеће да предвиди и овлада локалним календаром миграција моћних аципенсерида, на растојањима од делте Дунава до панонских равница, сигурно није заборављено, иако је начин његове примене вероватно био промењен, боље речено прилагођен измењеном популационом и културном саставу Ђердапске Клисуре.

KNOWLEDGE OF CALENDAR ELEMENTS FOR MIGRATIONS OF THE FISHES OF THE SPECIES ACIPENSERIDAE IN THE LEPENSKI VIR CULTURE

General archaeological explanation for the first attempts for creation of a calendar in the prehistory has been searching for the connection between two stable, convergent appearances: cosmic and on Earth.

Rhythmical migrations of the fishes from the species acipenseridae beluga and sturgeon along the Iron Gates Gorge twice a year / spring and autumn / were used by the Lepenski Vir culture as the element for direct time measurement.

Meanwhile, ceramic fragments found on the floor of the house No. 3 (Padina, sector 1, Lepenski Vir culture), gave a chance for reconstruction of a model of a bread oven; such sort of models were very rare outside of the Iron Gates Gorge: Ajmana, Schela Cladovei, Padina, Djerdap I and II. Possession of the same cult symbol, a ritual model of bread oven from cited sites, speaks in favor of common respect for the great river, its richness and fishy goddesses as the protectors of those specific tribes of fishermen and foragers of the region.